

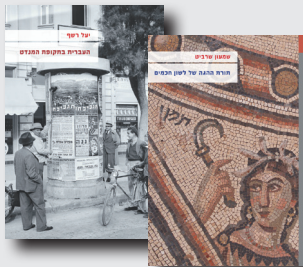
אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • תמוז תשע"ו

ספרים חדשים בהוצאת האקדמיה

העברית בתקופת המנדט, מאת יעל רשף הספר בוחן סוגיות לשון מהותיות הנוגעות לעברית שדוברה ונכתבה בארץ בתקופת המנדט הבריטי. המחקר בספר מבוסס על ניתוח בלשני ובלשני-חברתי של מבוחר רחב של טקסטים מתקופת המנדט, ומשולבים בו תצלומים מקוריים של טקסטים, המאפשרים לקורא להתודע אל אופי לשון התקופה.

תורת ההגה של לשון חכמים (מסד נתונים), מאת שמעון שרביט

החיבור מתאר את לשון חכמים מנקודת המבט של תורת ההגה, ובעיקר את תמונת חילופי העיצורים כפי שהיא עולה מעדויות הנוסח של ספרות התנאים והאמוראים. כל פרק בספר עוסק בקבוצה אחת של עיצורים או בתופעה אחרת מתחום ההגה, ובו מובאות כל המילים המדגימות את התופעה הנדונה על פי עדי הנוסח.

עוד בגיליון

- "אדוני וידידי הרש"י עגנון, סלח נא להעזתי" מאת ברכה דלמצקי-פישרל
- למד לשונך – מילים בשימוש כלי
- "בדי עמל הצלחתי": דבר והיפוכו מאת עמנואל מסטיי
- עברית של יום יום לזכרו של אהרן מגד

הכינוס הבין-לאומי ללשון מגילות מדבר יהודה באקדמיה ללשון העברית

משמאל: פרופ' משה בראשר, פרופ' אלישע קימרון, פרופ' מנחם קיסטר, ד"ר אסתר הבר, פרופ' יאן יוסטן, ד"ר אורי מור, פרופ' קן פנה, פרופ' דן משילה ועוד. הכינוס נערך באוניברסיטת בארן.

המשך בעמוד 2

בכ"ג-כ"ד בסיוון (26-29 ביוני 2016) התכבדה האקדמיה ללשון העברית לארח בביתה את הכינוס הבין-לאומי השמיני של חוקרי לשונות מגילות מדבר יהודה (העברית והארמית) ותחומים סמוכים. פרופ' טקמיצו מוראוקה יסד את סדרת הכינוסים לפני יותר משני עשורים. הכינוס הראשון היה באוניברסיטת לידן שבהולנד ב-1995. מאז

האקדמיה במכללת אשקלון

במושב השני, ד"ר אמיר געש, חוקר במילון ההיסטורי, שיתף את הנוכחים במלאכת הבלשות שסייעה בידו לקבוע את זמנו המשוער של חיבור קראי שהותקן במאגרי המילון. תמר קציר מן המזכירות המדעית של האקדמיה סיפרה על מערך התשובות הפורה הפועל באקדמיה ונותן מענה לשאלות רבות המגיעות מציבור שואלים מגוון. סמדר כהן, יועצת לשון מטעם האקדמיה ברשות השידור, דיברה על סוגיות ולבטים המתעוררים בייעוץ הלשון, וליוותה את דבריה בהקלטות מן הרדיו – לפני התיקונים ואחריהם. את המושב האחרון פתח פרופ' אילן אלדר, שדיבר על העברית בארץ בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים. ד"ר אבשלום קור הרצה על סגולותיה הייחודיות של השפה העברית, ובראשן נטייתה לקיצור ולדיוק. חתם את הכינוס ד"ר ניסן נצר מאוניברסיטת בארן. הסלנג – ניוון או גיוון? אשר עסקה במקורות צמיחתו של הסלנג ובמעמדו בעיני הדוברים וחוקרי הלשון.

ביום י' בסיוון תשע"ו (16 ביוני) אירחה המכללה האקדמית באשקלון את האקדמיה ללשון לערב עיון בן שלושה מושבים. המושב הראשון, שבראשו ישב סגן נשיא האקדמיה פרופ' אהרן ממן, הוקדש לספרו של פרופ' שמעון שרביט, רקטור המכללה וחבר האקדמיה, "תורת ההגה של לשון חכמים". נשיא האקדמיה פרופ' משה בראשר דיבר על מחקריו של שרביט בתחום לשון חכמים. ד"ר גבריאל בירנבאום, איש המילון ההיסטורי של האקדמיה, סקר בקצרה את תוכן הספר והתמקד בקבוצה מיוחדת של מילים שנולו בטעות בעקבות התערערות העיצורים הגרוניים. כך למשל המילה סָחוס, שצורתה המקורית הייתה סָחוס. סופרים רבים החליפו את החי'ת שבראש המילה סחוס בה"א, ולימים נתפסה הה"א הזאת כה"א הידיעה. ד"ר מירב (טובול) כהנא מאוניברסיטת בארן סקרה את מבני השאלה המתועדים במשנה והציגה את תפקידיהן של השאלות בשיח ההלכתי.

הכינוס הבין-לאומי השמיני ללשון מגילות מדבר יהודה

משמאל: פרופ' דבורה דימנט, פרופ' אינגו קוטסיפר, פרופ' אריק ריימונד, פרופ' ז'אן-סבסטיאן ריי, פרופ' שמואל פסברג

מרצה: פרופ' שמא יהודה פרידמן

מימין: פרופ' שטפן שורש, פרופ' יאן יוסטן, פרופ' שמואל פסברג, פרופ' קן פנר

במרכז: פרופ' טקמיצו מוראוקה

פרופ' סטיבן פראד ופרופ' ורד נעם

המפעל השני הוא ההדרת כל המגילות הלא-מקראיות הכתובות עברית בידי פרופ' אלישע קימרון. במושב שיוחד למפעל זה הרצו חבר האקדמיה פרופ' **מנחם קיסטר** ופרופ' **ורד נעם** שהעירו הערות חשובות והציעו השלמות משופרות לטקסטים.

המפעל השלישי הוא ההדרת מגילות מדבר יהודה במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. המושב נערך באקדמיה הלאומית למדעים. חבר האקדמיה ד"ר **מרדכי מישור** דיבר על תחילת ההדרת המגילות בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים והציג מסמכים נדירים. ד"ר **אלכסיי (אליהו) יודיצקי**, הדגים את דרכי ההתקנה הממוחשבת של המגילות בהווה בסיוע התצלומים האיכותיים החדשים של המגילות הנגישים במרשתת באתר רשות העתיקות. מקצת הקריאות החדשות שהוצגו עתידות להתפרסם בממות שונות. ד"ר **בנימין אליצור**, ראש מדור הספרות העתיקה במילון ההיסטורי, דיבר על העבודה במילון ההיסטורי בכלל ועל הקשיים והיחוד של התקנת מגילות מדבר יהודה בפרט.

הכינוס התקיים בשיתוף הקרן הלאומית למדע, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, אוניברסיטת תל-אביב ומרכז בן-יהודה לחקר תולדות הלשון באוניברסיטה העברית.

צילם: שלומי אמסלם

בכינוס השתתפו שלושים ושלושה מגדולי החוקרים מישראל, ארצות הברית, בריטניה, גרמניה, צרפת, בלגיה, הולנד וקנדה. הם הציגו מפרות מחקריהם. במושב הפתיחה תיאר חבר האקדמיה פרופ' **שמואל פסברג** את התמונה הכללית של חקר העברית של קומראן. במושב השני, חבר הכבוד של האקדמיה פרופ' **יאן יוסטן** מאוניברסיטת אוקספורד הביא דוגמאות חדשות לשוני בין העברית המקראית הקדומה לעברית המקראית המאוחרת ולעברית המגילות. אחריו הרצה חבר האקדמיה פרופ' **שמא יהודה פרידמן** על הופעות השורש סר"ק בעברית ובארמית.

עוד יוזכרו ההרצאות האלה: חבר הכבוד של האקדמיה פרופ' **טקמיצו מוראוקה** הציג את מחקרו בתחביר המגילות; חבר האקדמיה פרופ' **אלישע קימרון** הציג צירופי קטעים חדשים בהמנון המנהיג שבחיבור 491.ק4; וחבר הכבוד של האקדמיה פרופ' **סטיבן פראד** הרצה על השם אמת במגילות מדבר יהודה. פרופ' **פייר ון-הקה** הציג מחקר פורץ דרך בחקר לשון המגילות באמצעות ניתוח סטטיסטי של רצפי אותיות בטקסט, ופרופ' **גרי רנדסבורג** דיבר על הארמאזמים בטורים האחרונים של מגילת ההודיות.

במושב הנעילה הציג חבר הכבוד של האקדמיה פרופ' **שטפן שורש** דרכים מגוונות שבהן העברית השומרנית משקפת את המקור המוחלט של הפועל שבמסורת טבריה. נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** העלה פתרונות מקוריים לצורתן ולמשמען של התיבות רעדודיה ו(אש) בעורה שבמגילת 377.ק4 והרחיב את היריעה באשר לקריאה חדשה במגילת 254.ק4 שהציעו חוקרי מפעל המילון ההיסטורי ד"ר **אלכסיי יודיצקי** וד"ר **אסתר הבר**. לפי הצעתם צירוף המילים "והפתיל הואה חגורו" מזדמן בפשר למעשה יהודה ותמר (בראשית לח). בר-אשר סקר את הפתרונות למילה פתיל בהקשר ליהודה שהועלו בתרגומים העתיקים ובפירושים החדשים והראה כי ביאורה של המילה מקורי וחדשני כאחד, ויש לו הדים בפירושיהם של ר' סעדיה גאון ור' שמואל בן מאיר.

בכינוס יוחדו שלושה מושבים למפעלי ההדרת מגילות מדבר יהודה שבסיסם בישראל. הראשון הוא מפעל פרסום המהדורות המדעיות של המגילות בסדרה Discoveries in the Judaean Desert (DJD), שרוב כרכיו התפרסמו בניהולו ובעריכתו של פרופ' **עמנואל טוב**. במושב לכבוד DJD השתתפו פרופ' **דבורה דימנט** וד"ר **נועם מזרחי** והגיב עורך המפעל.

חברים חדשים באקדמיה

בישיבתה של מליאת האקדמיה ביום ז' בסיוון תשע"ו (13 ביוני 2016), נבחר פרופ' **יואל אליצור** לחבר מלא באקדמיה, לאחר שהיה חבר יועץ. פרופ' **אליצור** עוסק בלשון חז"ל ובארמית ובגאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל.

לחברי כבוד של האקדמיה נבחרו שני מלומדים דוברי עברית וחוקרי עברית מאירופה: פרופ' **יאן יוסטן** (Jan Joosten),

כיום הפרופסור המלכותי לעברית באוניברסיטת אוקספורד שבאנגליה וקודם לכן פרופסור לברית הישנה באוניברסיטה של סטרסבורג בצרפת.

פרופ' **שטפן שורש** (Stefan Schorch), מרצה לעברית ולמקרא בפקולטה לתאולוגיה באוניברסיטת האלה-ויטנברג שבגרמניה.

"אדוני וידידי הרש"י עגנון, סלח נא להעזתי"

ברכה דלמצקי־פישלר

הקטע השני נכתב ב"מוצש"ק אור לה' בשבט תשכ"ד והוא מדבר בעדו ובעד מחברו:

אדוני הנכבד וידידי היקר כש"ת רש"י עגנון שליט"א [...] בלמדי משניות, ביחוד כלאים, פאה, עירובין, חולין, כלים, אהלות ומקוואות מרגיש אני בצורך של משנה מצוירת, כי כל הבאורים והפירושים אינם מסבירים די. יש לנו ב"ה ארכיולוגים לרוב, אבל אין אף ארכיולוג תלמודי אחד. כשאחד מהם נזקק למקור בספרות חז"ל בולטת ע"הות [עם הארצות] שלו. המעט שאפשר עוד היום לפרש על יסוד חפצי־שימוש ערביים הולך ואבד [!] לעינינו עם המודרניזציה החודרת לכפר הערבי ולמחנה הַבְּיָדוּי. [...] לו הייתי אני פרופ' הַרְבֵּסְט שלך הייתי מושיב דוקטוראנד אחד על מכשירי החקלאות, השני על עגלה ורתמת בקר, סוס, חמור וגמל, השלישי על המטבח ותנור האפייה ומכשיריהם. בקיצור חסרה לנו משנה עם ציורים מדעיים. מצוי הנך אצל פרופסורים ומו"לים שלא על מנת רוחים ואולי תעיר תשומת לבם להצעת. [...] מסופקני אם יביאו לפני חכמי התלמוד שבדורנו עגלה מימי המשנה אם יכירו אחד מחלקיה וכליה. [...] תאמר בודאי: שוטה זה אינו דואג דאגת הכלל – הערבים העומדים לכלותנו – ולא דאגת הושט שלו, אשר פרוסת לחם עם קרומה עלולים לסתמו, ודואג למשנה מצוירת על יסוד ארכיולוגיה, אבל כבר אמר אחד החכמים: אפילו בשעת מיתה תורה.

ראוי להוסיף שדרישתו של ברור לביאור ולאיוור לא נעצרה בטקסט קדום פְּמִשְנָה, ורוב מאמריו על עגנון הם למעשה ראשית מעֵנָה "על הצורך במבואות היסטוריים וגאוגרפיים לכתבי עגנון" (יובל שי, תשי"ח). כחמש שנים אחרי מותו של עגנון (ביום י"א בשבט תשל"ה) כתב ברור לאמונה ירון בדם לבו: "מהערתי" תראי שצדקתי בדרישתך זה ימים רבים, בעוד חייו של המנוח, שיש צורך בפירושים לחיבוריו. נשכחו הרבה ביטויים לקוחים מידידי, הרבה פולקלור ויש דברי חז"ל נדירים, שאפילו ת"ח אינם זוכרים אותם, והוא לא ציטט מקורם. [...] אם לא תדאגי בעוד מועד יישארו דברי עגנון רבים חידה לדורות".

1. ברור מכוון למאמרו "הערה על הלבנה הלייפציגאית של עגנון", מאזנים מ.

מכתבי א"י בְּרוך ועלה ההגהה המובאים כאן שמורים ב"ארכיון עגנון" שבספרייה הלאומית. תודה מקרב לב לרפי ויזר על עזרתו הנדיבה.

אברהם יעקב בְּרוך, היסטוריון וגאוגרף, חוקר ארץ ישראל וקהילות ישראל במזרח ובמערב ומורה נערץ לתלמידים נאמנים, היה גם חבר כבוד באקדמיה ללשון העברית וחבר הוועדה למונחי גאוגרפיה. ואלה הם רק קצות תארו והישגיו.

ברור ועגנון, בני גליציה, היו ידידים בנפש ונתנו ביטוי עז ועשיר לידידותם הן במאמריהם הן באיגרותיהם. ברור כתב על עגנון מאמרים רבים בספרי יובל, בכתבי עת ובעיתונים, ודברים שנשא עגנון לכבוד ברור כונסו אל "מעצמי אל עצמי" ואל "זיכרונות אב ובנו", ספרם המשותף של ברור ואביו. חליפת המכתבים בין ברור לעגנון, שנמשכה מעל לארבעים שנה, מלמדת על קשר עמוק, מורכב ורב־אנפין ביניהם. הם ביקרו זה בביתו של זה, השתדלו זה בעבור זה, דרשו בשלום רעיוניתם ומשפחותיהם, דאגו איש לבריאותו ולשלומו של רעהו ושימחו זה את זה בעלילות ובמעשים. לא פחות מן הקשר האישי והרגשי יש באיגרותיהם ביטוי לקשר אינטלקטואלי ומקצועי, הן בזיקה ליצירה האמנותית של עגנון, הן בזיקה ליצירה המחקרית של ברור והן בזיקה לעניינים המשותף בתרבות ישראל ובמקורות ספרותה שבעל פה ושכתב.

במלאות 40 שנה למותו של אברהם יעקב ברור מובאים כאן שני קטעים מתוך שניים ממכתביו לעגנון. בקטע הראשון הציע ברור לעגנון להביא את הנוסח "סידר ש"י עגנון" בשער האנתולוגיה שלו "אתם ראי אתם" במקום הנוסח "חיבר ש"י עגנון" שכתב עגנון תחילה (ראו בתצלום מימין). פְּתִיבָה "חיבר" כיוון כמובן עגנון למשמעות היסוד של הפועל, אבל ברור קרא לו להתחשב במשמעות החדשה המתערבת בשימוש הקלסי ואינה הולמת את ההקשר העגנוני. עגנון מצדו קיבל את המלצת רעו אבל הוציא אותה אל הפועל בשינוי תחבירי ודקדוקי. הנוסח החדש מסיט את המבט מן המְסַדֵּר אל המסודרים ("פשטים ודרשים") – אולי משום צניעות, כדי להימנע מן ההשוואה לרבי יהודה הנשיא שסידר את המשנה, כלשון ברור.

עגנון התכוון להקדיש לזלמן שוקן בהגיעו לגבורות מהדורה חגיגת ממוספרת במאה עותקים של האנתולוגיה "אתם ראי אתם" (ספר ראשון). ההדפסה התעכבה וביים י"ז באב תשיל"ט הלך שוקן לעולמו והמהדורה הוקדשה לזכרו. תאריך ההוצאה לאור שונה ונרשם תשי"ח-ט. ברור ראה עלי הגהה בראשית שנת תשי"ח והעיר את הערתו במכתב מ"יום ה' לסדר ואברהם זקן שתח"י לפ"ק", והרי ההערה:

אדוני וידידי הרש"י עגנון היקר והנכבד הי"ו

[...] בדרכי הביתה ועל מטתי הרהרתי הרבה בפועל "חיבר" שבשער ספרך האחרון. עד כמה שתפסתי ממבט עין ברגע לקטת, צרפת וחברת מאמרי חז"ל על מתן תורה, מעין מדרש מתן תורה, מדרש הלוחות וכו'. העברתי בזכרוני כל הפעלין שהשתמשו בהם חכמי־ישראל במשך הדורות לציון "עשות ספרים" שבקהלת: כתוב, סדר, יסוד, העתיק, חב. דומני שלחיבורך זה נאה יותר השם סִדֵּר מאשר חיבר, הראוי למשל ל"סיפור פשוט". רבנו הקדוש סִדֵּר את המשנה, בהשתמשו בחומר שהיה בידי במגילות־משנה קדומות. וכן כמדומני עשית גם אתה בספרך זה. יתכן אפוא שהקורא, וביחוד הקורא התורני, ימצא שהפועל "חיבר" אינו כאן במקומו, כי כיום יאמרו חֵבֵר רק לפרי יצירה עצמאית, וכאן לפנינו קביעת הנוסח הנכון וסידור המקורות. בשער של ילקוט שמעוני ושל עין יעקב בהוצאת "חורב" אני מוצא "לקט וצרף וחבר". סלח־נא להעזתי, אבל יש דברים שהקורא ירגישם יותר מאשר הכותב. ובכל אופן ראוי חששי לשיקול דעתך. ברגשי כבוד רב ובד"ש שְׁךְ ולנות ביתך ממוקירכם א. י. בְּרוך.

לִמְד לְשׁוֹנֵךְ

התשע"ו - 2016 האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

שׁוֹמְרָה

■ בּוֹדֵקָה, בּוֹטְקָה (מלשונות סלאוויית ויידיש)

מבנה קטן לשומר בכניסה למתחם, כגון חניון או יישוב. המילה שומרה מוכרת למן לשון התנאים ועד ימינו במשמע קרוב: מבנה המיועד לשומר בתוך כרם או שדה וכיוצא בהם. למשל: "שומרה שבכרם גבוהה עשרה [טפחים] ורחבה ארבעה [טפחים]" (פְּלָאִים ה, ג).

■ גַּזְבֵּיּוֹ (באנגלית: gazebo tent, portable gazebo)

סוֹכֵכָה

סככה ניידת המשמשת לאירועים, לטיולים, לחוף הים ועוד – לעתים קרובות בהשכרה. למבנה קבע דמוי סוֹכֵכָה הניצב בגן נוהגים לקרוא ביתן.

המילה סוֹכֵכָה – במשקל המילה שׁוֹמְרָה – מצטרפת למילים נוספות מן השורש סכ"ך המציינות מבנים וחלקי מבנים: סְפָה, סְכָכָה, סוֹכֵבָה, מוֹסָף.

■ פֶּרְגוֹלָה (מאיטלקית: pergola)

מְצַלָּה

גג נתמך בעמודים העשוי קורות מְרוּוּחוֹת או סבכה ונועד להצל על שטח פתוח, כגון מרפסת, רחבה או חלק של גן.

המילה מְצַלָּה מצויה בתקנות משרד הפנים לפחות משנת תשכ"ט (1969). בעבר נקבעה תמורת פרגולה המילה 'עָרִיס' שמתועדת בלשון חז"ל במשמעות שורת גפנים מוֹדָלוֹת.

■ בּוֹנְקֵר (באנגלית: bunker)

מְבַצוֹר

מחסה מבוצר הבנוי בדרך כלל מתחת לפני הקרקע ונועד להגן על בני אדם וכן על כלי נשק ומתקנים חיוניים מפני הפְּצוֹצוֹת וכדומה.

המילה מְבַצוֹר שקולה במשקל שמות דוגמת מְסִתוֹר, מְחִבּוֹא (או מְחִבּוֹא). המילה מתועדת מעט בספרות ההשכלה במשמע קרוב למבצר או לביצור.

תנו דעתכם

לְבָה – בדגש ובמלרע (במקום לְבָה). כבר במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה נמצא הכתיב לבה המכוון ככל הנראה למילה המקראית לְבָה שנהוג לפרשה להבה, אש. עד כה ננקטה במונחי האקדמיה הצורה לְבָה (בב"ת רפה) – על פי lava הלועזית, אולם עתה הוחלט לנקדה על דרך המילה המקראית.

לִמְד לְשׁוֹנָךְ

התשע"ו - 2016 האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

תְּלֻמִּיּוֹת

- קונפורמיות (באנגלית: conformity)

הליכה בתלם, התנהגות לפי המוסכמות ולפי המנהגים הרווחים בחברה הסובבת, כגון בהופעה חיצונית. לצד המונח תְּלֻמִּיּוֹת נקבעו גם: תְּלֻמְנוֹת (קונפורמיזם), תְּלֻמָּן (קונפורמיסט), תְּלֻמְנִי (קונפורמיסטי). לצד תְּלֻמִּיּוֹת ממשיך לשמש הצירוף הַלִּיכָה בַּתֵּלָם.

בִּיּוֹשׁ

- שיימינג (מאנגלית: shaming)

גרימת בושה לאדם והלבנת פניו ברבים, בעיקר באמצעות פרסום ברשתות החברתיות שבמרשתת. המילה בִּיּוֹשׁ במשמעות זו החלה לשמש בציבור, והאקדמיה אימצה אותה.

דְּבֻקָּה

- סְטִיקֵר (באנגלית: bumper sticker)

מְדְבֻקָּה שעליה כיתוב הנושא מסר פוליטי, חברתי, דתי וכדומה או מסר פרסומי ואף הומוריסטי. את הדבקות מדביקים על מכוניות, על תיקים וכדומה. מלכתחילה נקבעה המילה דְּבֻקָּה תמורת מדבקה הנדבקת בלי הרטבה (תש"ך, 1960). כיום רוב המדבקות ממילא נדבקות בלי הרטבה, ולכן המילה דבקות התפנתה לציון המשמעות הנזכרת.

מִצָּנִים לְחִיצָה

- (sandwich toaster)

מכשיר לקליית לחם וכדומה, שחלקו העליון נסגר בלחיצה. בעבר קבעה האקדמיה את המונח מְקֻלָּה תמורת טוסטר, שכן מכשיר זה קולה את הלחם (משחים אותו מבחוץ) ואינו עושה אותו לצנים (יבש ופריך בחוץ ובפנים). ואולם המילה מְקֻלָּה לא נקלטה. לעומת זאת השימוש במילה מִצָּנִים התפשט, ולכן הוחלט לאמצה.

בעלונים האלה מילים בשימוש כללי ומילה ממילון הסוציולוגיה שאושרו במליאת האקדמיה בשנים תשע"ד, תשע"ה, תשע"ו (2014, 2015, 2016). כל המונחים מתפרסמים באתר מונחי האקדמיה.

תודות האקדמיה לרחל סליג,
עורכת העלונים משנת תשנ"ה (1995),
על עבודת העריכה המסורה. ברכות חמות להמשך הדרך.

”בדי עמל הצלחתי”: דבר והיפוכו

עמנואל מסטי

- כך ניצלה עיר מולדתנו בדי עמל מהסכנה הקרובה (תרגומו של יוסף ג' ליבס לספרו של פלוטארכוס, חיי אישים: אנשי רומי², ירושלים תשכ”ב, עמ' 164).
- ר' עקיבא ניצב לפני כסא הכבוד, בפסגה הרוחנית שאדם בעל מעלה יכול להגיע אליה בדי עמל (יוסף דן, המיסטיקה העברית הקדומה, תל אביב תש”ן, עמ' 63).
- שוב ושוב נחרבים שירים שבנייתם נעשתה בדי עמל (יצחק לאור, אנו כותבים אותך מולדת: מסות על ספרות ישראלית, תל אביב תשנ”ה, עמ' 230).

אם כן ברור כי המילה ”עמל” התפרשה לכותבים ’עבודה, מאמץ’ ואילו המרכיב הראשון בביטוי נתפס כצירוף ב+די. המילה ”די” הובנה ’הרבה, די והותר’. אך מה לזה ולמילה **בדי** של המקרא?

קשה לדעת מי טבע את הביטוי, אך אפשר לשער את כוונתו המקורית: ”בדי עמל” מקביל בדיוק ל”בדי ריק”! המילה ”עמל”, פירושה הנפוץ במקרא הוא ’שווא, הבל’. מלמדות על כך ההקבלות הרבות בין ”עמל” ו”אָן” (למשל במדבר כג, כא; ישעיהו י, א; תהלים ז, טו) ובין ”עמל” ומילים שליליות אחרות (למשל ירמיהו כ, יח; חבקוק א, יג; תהלים י, יד). ראו במיוחד הקבלה מרובעת זו שבישעיהו נט, ד: **בְּטוֹחַ עַל תְּהוֹ / וְיִדְבֹר שְׁוֹא / הָרוּ עֵמָל / וְהוֹלִיד אָן**. מצירוף **עמל** במובן ’שווא’ עם **בדי** במובן ’בעבור, לשם’ מתקבלת המשמעות ’לשם שווא, לריק’. אם כן השימוש בביטוי ”בדי עמל” לתיאור הצלחות והישגים הוא למעשה דבר והיפוכו. אלא שבתקופת ההשכלה, אולי זמן קצר לאחר שנטבע הביטוי על ידי מאן דהוא, התהפכה משמעותו: מגיעת-שווא הוא עבר לציין הצלחה שנקנתה ביגיעה.

נמצא גם מי שעמד על הפירוש המקורי. המשכיל אברהם מרדכי פיורקו מביא בפירושו לתנ”ך את ”בדי עמל” כביאור ל”בדי ריק” שבחבקוק, והוא מוסיף ”כי רק עמל-ריק ייקרא עמל ולא עבודה הבאה לתכלית”⁵. ייתכן שגם המשכיל משה מרדכי יובל (יאוועל), מחבר הספר העיוני ’למודי הטבע’, התכוון לפירושו המקורי של הביטוי כאשר תיאר את תופעת מפולות השלגים. הוא כותב כי השלגים, כאשר הם מצטברים וגולשים במורד ”ילכו הלוך וגדול, עד כי גדלו מאוד ויהרסו את כל הנפגע בהם”⁶. לפעמים יכסו בנפילתם, כפרים בעמקי ההרים, **ובדי עמל יגעו לחפש אחריהם**⁶. אילו כתב יובל ”יגעו למצאם” היינו רשאים להבין מדבריו כי החיפושים צפויים להסתיים בהצלחה, אם רק יושקע בהם די מאמץ. אך משכתב ”יגעו לחפש אחריהם” נראה כי לדעתו אין כל סיכוי למצוא את הקבורים בשלג, לשווא יחפשו אחריהם, בדי ריק!

5. ’דרך הקדש’, ב, ירושלים 1980, עמ' 452. ואולם אין ספק שפירושה הראשוני של ”עמל” הוא ’עבודה’ ורק אחר כך נוסף המובן ’עבודה לחינם, מאמץ שווא’. לא את כל הופעותיה במקרא מוכרחים לפרש ”עמל ריק”.
6. ’למודי הטבע’, א, תשרוניץ 1836, דף נ ע”ב.

המעין בהופעותיה של המילית **בדי** במקרא ימצא כי היא מציינת תכלית, כמו ’למען’, או סיבה, כמו ’בגלל’¹. כך מתפרשות למשל המובאות הבאות:

- נחום ב, יג: **אָרְיָה טָרַף בְּדֵי גְרוֹתָיו וּמְחַקֵּק לְלִבְאֲתָיו** – האריה טורף למען גוריו, להאכילם, כשם שהוא מחנק למען לבאותיו.
- איוב לט, כה: **בְּדֵי שֹׁפָר יֹאמֵר הָאֵח וּמְרָחֵק יָרִית מְלַחֵמָה יָעַם שְׂרִים וְתִרְוָעָה** – הכתוב מתאר סוס מלחמה אמיץ מאין כמותו ושש אלי קרב. בעבור השופר ולמשמע קולו – יקרא הסוס ”הָאֵח” (חיקוי של קול צהלת סוסים!). ”בדי” מתפרשת יפה כמילת סיבה: בגלל (קול) השופר.
- ירמיהו נא, נח: **...וּשְׁעָרֶיךָ הַגְּבָהִים בְּאֵשׁ יִצְתּוּ וַיִּגְעוּ עַמִּים בְּדֵי רִיק וּלְאִמִּים בְּדֵי אֵשׁ וַיִּעֲפוּ; וּמְקַבְלוֹ בְּחִבְקוֹק ב, יג: וַיִּגְעוּ עַמִּים בְּדֵי אֵשׁ וּלְאִמִּים בְּדֵי רִיק יִעֲפוּ** – גיעת העמים תהיה עבור ריק, לשווא, ומאמציהם יסתיימו בתכלית בלתי רצויה – אש וחורבן.

מילוני המקרא הביאו היקרויות אלו ואחרות בערך ”די”, כלומר הם פירשו את המילית **בדי** כצירוף ב+די. לא הכול מסכימים על כך; חיים אריה גינזברג טען שזו מילת יחס אורגנית שצורתה בד, והוא אף מצביע על היקרות שלה בפניניקית. במאמר מן הזמן האחרון עסק פרופ' חיים כהן (מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב) במילה זו ובהופעותיה במקרא והוא מסיק שיש לשוב לתאוריה של גינזברג². מכל מקום ברור כי לכל הדעות ”בדי ריק” פירושו ’לריק, לשווא’.

בעקבות דברים אלו יצאתי לבדוק את מוצאותיו של הביטוי ’בדי עמל’. אף ששני רכיביו נטועים בכתובים, הביטוי כצורתו איננו במקרא. העליתי כי הופעותיו הראשונות נקרות בתקופת ההשכלה, שבה אומצה העברית המקראית כלשון הכתיבה הספרותית והמדעית. אנו פוגשים את הביטוי למשל ברומן ’בעמק הבכא’ (1898) מאת שלום יעקב אברמוביץ, הוא מנדלי מוכר ספרים: ”אילן נטע אדם בגנו, וטרח ועמל בו רוב ימי, עד שגדל והצליח ועשה פרי, תאווה לעינים, והנה יד איש זר שלוחה אליו וקוטפתו!... איך יזידון לגזול מהורים את פרי בטנם, משיש לבם, הנקנה בדי עמל ויגיעה, במיעוט דמם וכחות גופם”³. כמוכן כוונת הביטוי כאן שהדבר הושג **בהרבה מאמץ**, וכך גם בגרסה היידית של הרומן. ב’אוצר הלשון העברית’ של יעקב כנעני (כנראה המילון הכללי הראשון שהביטוי ’בדי עמל’ מתועד בו) הוגדר הביטוי כך: ”בעמל רב, במדה של עמל”, ובמילון ’רב מילים’: (ספרותית) בעמל רב, במאמצים רבים, בקושי רב”, והדוגמה המובאת שם: ”בדי עמל הצלחתי לדחוק את גופי לפתח הצר”⁴. משום מה התחבב הביטוי מאוד על הכותבים בעברית רבנית, והוא שגור בה עד ימינו באותו המובן. בעברית העדכנית התקבל הביטוי כבן-בית בעיקר בסגנון הכתיבה האקדמי, ולרוב הוא משמש בה כאשר מדובר בהישגים יוצאי דופן. הנה כמה דוגמות לשימושו בדורות האחרונים:

- * אני מודה לברכה דלמצקי־פישלר שקראה את טיוטת המאמר והעירה הערות מועילות.
- 1. גם ’בעבור’ מציינת במקרא הן תכלית (לרוב לפני פועל בעתיד) הן סיבה (לפני שם עצם או פועל בעבר).
- 2. ראו ח’ כהן, ”המילה היחידאית דיו בהקשר ’ואני כתב על הספר בדיו’”, שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כד (תשע”ו), עמ' 77–101. דברי גינזברג התפרסמו כאן: H. L. Ginsberg, "Ugaritic-Phoenicia", *JANES* 5 (1973), pp. 131–147.
- 3. ש”י אברמוביץ, עמק הבכא, תל אביב תשי”ז, עמ' רלג.
- 4. מילון כנעני: יעקב כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, תל אביב תש”ך, א, עמ' 229; מילון ’רב מילים’: יעקב שויקה, רב-מילים: המילון השלם עברי עברי (ללא מקום הוצאה), תשנ”ז, ב, עמ' 319 (www.ravmilim.co.il).

אם שלג חדש יכסה נחורף את כפי ההרים, ויגוללו כדורים קטנים מגבה נירכמים אלה הכדורים ירוזו דרך ארוך בין ההרים, ערס שיבואו לנוח במחמית הצמק; ע”כ ילכו הלוך וגדל עד כי גדלו מאוד, ויהרסו את כל הנפגע בהם לפעמים יכסו בנפילתם, כפרים בעמקי ההרים, ובדי עמל יגעו לחפש אחריהם

תיאור מפולת השלגים ב’למודי הטבע’ למשה מרדכי יובל

הסופר אהרן מגד, חבר האקדמיה ללשון העברית, נפטר ב"ג באדר ב' תשע"ו והוא בן 95. אהרן מגד היה דובר נאמן של האקדמיה בציבור. הדברים המובאים כאן הם חלק מהרצאה שנשא מגד בישיבה חגיגת לציין 50 שנה לאקדמיה, באביב תשנ"ח. לנוסח המלא של הדברים, ראו "הספרות ותחיית הלשון העברית", לשוננו לעם מט, ג, עמ' 110-116.

עברית של יום יום

רחוב שהייתי גר בו בתל אביב נמצא סמוך מאוד לרחוב י"ל גורדון, וקצת הלאה ממנו, מקביל לו, רחוב מאפו, ומקביל לשניהם רחוב סמולנסקי, ולא רחוקים מהם – רחובות פרישמן ומנדלי מוכרספרים. כשהייתי עובר ברחובות אלה, עניין של יום-יום, ונזכר בסופרים שעל שמם הם נקראים, היו עוברים בלבי רגשי חמלה עליהם, מעורבים ברגשי הערצה.

חמלה והערצה – משום שאני זוכר ויודע שהם כתבו בלשון שלא הייתה לשון הדיבור והמחשבה שלהם. הם דיברו וחשבו ביידיש, ברוסית, בפולנית – ומה קשה הדבר לסופר לכתוב בלשון שאינה לשונו הטבעית; ולא זו בלבד, אלא שאת ספריהם הועידו לקוראים מעטים, פזורים זעיר פה זעיר שם בארבע ארצות, וגם קוראים אלה העברית לא הייתה לשונם הטבעית אלא באה להם מספרי הקודש. ואף על פי כן, ודבר זה הוא הראוי להערצה, כתבו הסופרים האלה את השירים והסיפורים והרומנים שלהם בלשון העתיקה, שאינה לשון האם שלהם, כי תקווה כמוסה וחוש נבואי אמרו להם שלא ירחק היום ולשון זו, שבמשך מאות בשנים הייתה רדומה, והסתתרה בנקיקים ובמערות של ספרי מדרש, פוסקים והלכה, לא ירחק היום והיא תתעורר לתחייה בארץ שבה נולדה ובה נטועים שורשיה, ותהיה שוב לשונו המהלכת, המדוברת והנכתבת של עמם.

סיפור היחסים שבין הסופרים האלה ובין הלשון העברית הוא סיפור אהבה. אהבה על כל סממניה: געגועים, חזיונים, מסירות נפש, הקרבה; וגם אכזבות, בגידות, ייאוש. חולי אהבה היו סופרים אלה אל היפהפייה הנרדמת הזאת שציפתה לגואלה.

לאן היה עליהם לפנות בבואם לכתוב בעברית שירים, סיפורים, רומנים? אל מקור החיים של לשון זו, כמובן, אל שורשה הקדום, אל התנ"ך. אבל התנ"ך כולו שירה! יפה לכתוב בניבים שלו דברי שיה. האם אפשר לכתוב בלשונו גם סיפור פשוט? או אפילו בלשון המשנה?

כשפוגש אליעזר עבד אברהם את רבקה ליד באר המים, לעת צאת השואבות, מסופר שאמר לה: הגמאיני נא מעט מים מכדך. והיא עונה לו: שתה, אדוני, גם לגמליך אשאב עד אם כילו לשתות.

האומנם זו הייתה שפת יום-יום שבה דיברו בזמן ההוא איש עם רעהו ורעותו? לשון כל כך מנומסת? כל כך מסולתת?

ואפילו בתקופה מאוחרת יותר: האומנם אמר איש לאשתו – קונם שאי את נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לרבי יהודה ולרבי שמעון?

בדיאלוגים של אפלטון מדברים אנשים בלשון בני אדם פשוטה, עניינית, שכמוה מדברים גם היום. "כן, בהחלט", עונה מינון לסוקרטס. "כך הוא", "כך נראה לי", "מסתבר שנכונים דבריך, לא, אינני בטוח" וכיוצא בזה. לא בתנ"ך. אם כי מפעם לפעם מתגבגב סלנג אפילו לאפוס הזה. וכך אומר משה לאלוהים: "מאיין לי בשר לתת לכל העם הזה?", ובמקום אחר: "עד אשר יצא (הבשר) מאפכם והיה לכם לזרא". או מפי העם: "כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו" (כמו בלשון ימינו: "מה קרה לך?").

"שמעי, מעכה, אם לא ערלה אוזנך, והביטי, אם לא טחו עינייך מראות" וכו' – כך כותב אברהם מאפו ב"אהבת ציון", יותר משלושים שנה לפני עליית הבי"ויים לארץ ישראל. כלומר, לפני שהיה דיבור עברי כלשהו בימות החול. לשון זו ברומן אידילי, רומנטי, שעלילתו מתרחשת בימי

הבית הראשון, מתקבלת על הלב ועל הדעת. אבל כשכותב מאפו רומן שאמור להיות ראליסטי, ביקורתי, על זמנו שלו, שעלילתו מתרחשת ברוסיה או בליטא, "עיט צבוע" שמו, והוא שם בפי האישה, שרה בת ירוחם, משפטים כמו: "לא ידעתך ולא חפצתי לדעתך, צא לך מהר מזה והשלך כספך הנמאס אל נחלי בליעל, כי צר לך המקום ללון פה"; ואביה מוסיף וגוער במנוול: "סור לך פן ארוצץ קדקודך, סור פן תלחך עפר כנחש" – הרי הדברים נשמעים כגרוטסקה, ומי קורא שיאמין להם?

הבעיה שניצבה לפני הסופרים בני הדור ההוא וגם לפני הסופרים שבאו אחריהם הייתה הפוכה מזו שניצבה לפני פרופסור היגנס מ"פיגמליון" של ברנרד שאו, בהביאו את לייזה דוליטל לביתו. הוא ביקש לאלף את מוכרת הפרחים ההמונית, ששפתה שפת שוק פרוצה, גסה ומקולקלת, לדבר בלשון נקייה, דקדוקית, מנומסת ועשירה, כשל בני החברה העליונה. אך את העברית, זו האריסטוקרטית, הפיוטית, הנמלצת, של המקרא, וזו המחוכמת, המפולפלת והדקדקנית של המשנה – צריך היה לאלף שתרד ממרום שבתה, שתפשוט את מחלצותיה המפוארות, שתלבוש בגדי עבודה ותעסוק במלאכות הבית ובשעשועי יום-יום, ושתדבר אלינו לא מגובה וביהירות, אלא "בגובה העיניים", כמו שאומרים היום.

וכאן אירע לנו נס, שספק אם התרחש כמוהו באיזו אומה אחרת; והוא אירע קודם כולו בין דפי הספרים.

אמנם פה בארץ חמדת אבות, כשבמושבות הראשונות כבר שיחקו הילדים בעברית ושרו שירים בעברית, והגדולים קראו עיתונים עבריים, עדיין כתב אליעזר בן-יהודה בלשון ההשכלה בבואו לספר על נסיעתו מאלכסנדריה לארץ ישראל: "ואשתחוה לאשת רעי ואומר: אקווה כי תכבדני גברתי ותספחני לחברתכם שני ימי מסענו, והיו לי הימים האלה לתענוג משנה..." אך לעומת זאת – הפלא ופלא – דווקא בגולה, דווקא בסביבה שבה אין כמעט דוברי עברית, והסופר אינו שומע אותה כלל באוזניו, רק קורא אותה בעיניו, נכתבים דברים בעברית "חילונית", מדויקת, לא-מלצית, נענית למסירת דקויות של תיאורי טבע, חפצים ורגשות; עברית שבעצם אין כמעט הבדל בינה ובין העברית הנכתבת היום בידי החיים בישראל ואלה שנולדו בה.

הנה קטע מתוך "מאחורי הגדר" של ביאליק, סיפור שנכתב בשנת 1905, בגולה כמובן:

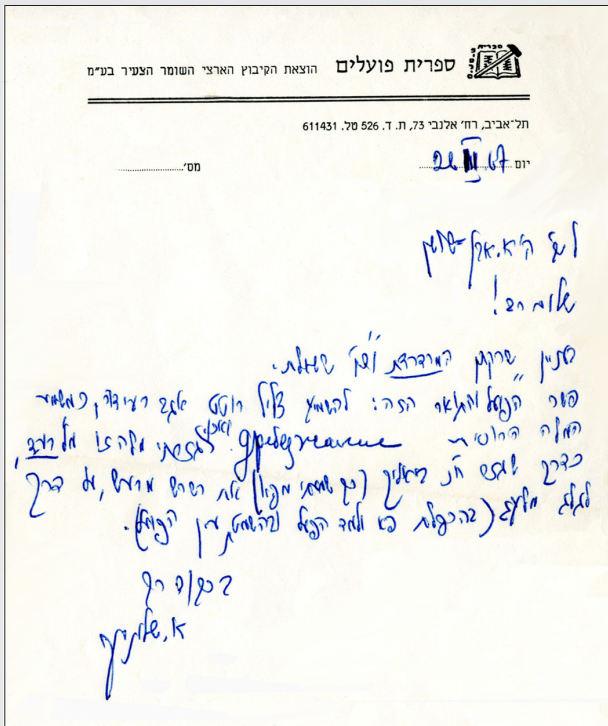
הגיעו ימי גשמים וערפל, הימים שאחרי סוכות. הקרפף השמם – שמם שבעתיים. הרגל מועדת שם בחלקלקות וטובעת בבוץ. טרפי הצמחים מוטלים כפושים בטיט שמן והגבעולים החבוטים מתמתחים ושכובים זה על גבי זה כתולעים מתים.

וב-1906 כותב גנסיין בסיפורו "בינתיים":

מאותה שעה והלאה התחילו זוחלים ימים ארוכים וצהובים, והייתה שפוכה בטלה בכול, והחוצות היו רובצים נרפים ושוממים, ולשמים הגדולים לא הייתה כל תשוקה שהיא, ונפתלי יושב אל חלונו ולא היה אלא חושש תקופות שלא ייהרס הכיסא הוויני שמתחתיו מחמת כובד משאו.

קטע זה, שבחרתי באקראי, עשוי היה להיכתב גם היום בידי סופר ישראלי, אם גם בקצב אחר, כמובן, כי הקצב הוא נשמת אפו האישית, המיוחדת, של כל סופר. אין בקטע זה שום משפט מן המוכן, שנלקח בצורתו, במבנה שלו, בצירופי הלשון שלו, מן "המקורות". כל אבניו – בניין חדש, עברית חדשה. ועברית חדשה זו, נקייה ממליצות, נענית לצרכיו ולשימושי הרבים של בעל הדמיון ובעל הנפש היוצרת – כובשת והולכת את הספרות העברית בשנים הבאות, בגולה ובארץ ישראל.

למי רָדְדוּ הפעמונים?

לפני חודשים אחדים התקבל באקדמיה אוסף מסמכים ומכתבים של המילונאי והמחנך אברהם אבן-שושן (תרס"ו-תשמ"ד, 1906-1984), שהיה חבר האקדמיה למן שנת תשל"ד. האוסף הצטרף לארכיון האקדמיה, המתעד את פעילותם של ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית. האקדמיה מודה מקרב לב למשפחת אבן-שושן על החלטתה להעביר את האוסף לארכיונה. המילונאי נהג לכתוב לסופרים ולמשוררים ולשאול אותם על שימושי לשון שציטט ועל חידושים שמצא בכתביהם, ובאוסף נמצאות תשובותיהם. והנה מצאנו שני מחברים השיבו לפנייתו במרחק שבוע ובאותו עניין – הפועל רָדְדוּ. לאה גולדברג ואברהם שלונסקי השתמשו שניהם בפועל הזה בתרגומיהם מרוסית במשמעות רעידה ורטט. כך כתב שלונסקי במענה לפניית אבן-שושן: "ואכן, גזרתי מלה זו מל' רעד, כדרך שגזר ח"נ ביאליק (כך שמעתי מפיו) את רשרש מרעש, על דרך גלגל מלעג". ואילו גולדברג כתבה: "לפיכך עשיתי במלה 'רעד' מה שעשה ביאליק ב'רעש' משיצר את הפועל 'רשרש', בדיוק על אותו משקל עצמו". אם כן כל אחד בנפרד מייחס לעצמו את החידוש. אמנם – נודה על האמת – החידוש הזה לא מצא את מקומו בעברית, ובכל זאת התשובות הדומות מעוררות תהיה.

אבן-שושן במילונו מביא מובאות משני התרגומים. מ'מלחמה ושולם' לטולסטוי בתרגום לאה גולדברג: "תותחיהם המצֻחצחים, המבהיקים, המרדרדים על פְּנֹתיהם" (כרך א, עמ' 288) ו"הֶסֶב... היה מרדרד בנשאו בזרועותיו את העולל" (כרך ב, עמ' 42); ומ'הדון השקט' למיכאל שולוחוב בתרגום אברהם שלונסקי: "והיה המלבן משוֹעַ בקול רָדְדוּ של זגוגית" (כרך א, עמ' 439 [צ"ל: 433]) ו"שרקתן המרדרדת של כנפי הברזים" (כרך ג, עמ' 323).

למעשה אין מדובר באותה משמעות בדיוק. יונתן חפץ, מעובדי מפעל המילון ההיסטורי, בדק ומצא שגולדברג מתרגמת את הפעלים подрагивать ו-вздрагивать המתארים רעידה קלה או פתאומית, ואילו שלונסקי מתרגם את הפועל дребезжать, שפירושו – כפי שציין בעצמו – צליל רוטט אגב רעידה. מן הרשימה הביבליוגרפית שבראש המילון אנחנו למדים שאבן-שושן ציטט מ'מלחמה ושולם' בהוצאת מעריב לעם, 1959, ומן 'הדון השקט' בהוצאת ספריית הפועלים, מרחביה 1955-1959 [צ"ל: 1953-1959].

ואם כך תרגומה של גולדברג מאוחר יותר. אלא שאין זאת ההוצאה הראשונה. שני התרגומים ראו אור לראשונה באותה השנה, 1953, ובאותה הסדרה.

בספרייה הלאומית מצוי עותק של 'הדון השקט' עם הקדשת המתרגם ללאה גולדברג (מימין). מלבד ההקדשה הלקונית אפשר ללמוד מן הצילום שלונסקי הוא שערך את סדרת ספרי מופת שבמסגרתה יצא לאור באותה שנה גם 'מלחמה ושולם'. ולענייננו – נראה שהערת האגב שבה חתמה גולדברג את מכתבה לאבן-שושן נכתבה שלא בדרך אגב כלל: "אגב", רומזת גולדברג מבלי שנשאלה, "שלונסקי שראה את התיבה הזאת בתרגומי אמר לי בשעתו כי בעיניו טובה היא".

דורית לרר

